

LUND UNIVERSITY

Nyare tids arkeologi i Sverige : forskningsläge och framtidsperspektiv

Ersgård, Lars

Published in:
1537 : Kontinuitet eller brudd?

2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Ersgård, L. (2011). Nyare tids arkeologi i Sverige : forskningsläge och framtidsperspektiv. I K. Paasche, & T. E. Fagerland (Red.), *1537 : Kontinuitet eller brudd?* (s. 121-134). Tapir akademisk forlag.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Nyare tids arkeologi i Sverige – forskningsläge och framtidsperspektiv

Lars Ersgård

Frågan kring det berättigade med en arkeologi i eftermedeltida lämningar i Sverige har debatterats vid flera tillfällen under de senaste decennierna.¹ En viktig anledning till att den så relativt ofta kommit upp på dagordningen har givetvis varit att man länge upplevde denna arkeologi som ifrågasatt såväl av antikvariska myndigheter som av andra humanistiska granndiscipliner. När arkeologer gav sig framåt i tiden, bortom medeltiden och den magiska gränsen 1500, låg ju alltid den obligatoriska frågan på lut: kunde arkeologin verkligen ha något väsentligt att komma med i perioder med ett överflöd av skriftligt källmaterial? En känsla av ifrågasatthet bidrog säkert till att ge debatten kring nyare tids arkeologi, t.ex. den som fördes i tidskriften META i början av 1980-talet, en i många stycken defensiv prägel.² Förmodligen kände man då ständigt tvånget att besvara en fråga som andra ställt – *Kan arkeologin bidra med något?* – istället för att med mera självförtroende föra debatten med påståendet: *Det här kan arkeologin bidra med!*

Trots de defensiva tongångarna i debatten har det hela tiden pågått en ökande verksamhet på fältet kring nyare tids materiella lämningar, en verksamhet som egentligen startade redan i början av 1900-talet. Det fanns tidigt en insikt om att i synnerhet 1500- och 1600-talen avsatt välbevarade, under mark dolda, materiella lämningar, lika möjliga att arkeologiskt studera som det medeltida skedets. Det föll oftast på medeltidsarkeologernas lott att utforska dessa lämningar. Även om universitetsämnet medeltidsarkeologi från första början hade sin huvudsakliga inriktning på den medeltida epoken slogs följande fast redan i den första kursplanen från 1962: «För medeltidsarkeologins praktiska tillämpning utgör övergången från medeltid till ny tid ingen gräns framåt i tiden».³

1 META 1981:2; META 1982:1; META 1988:1-2; META 1995:3; se även Ersgård 1989

2 Mogren 1995, s. 3

3 Cinthio 1988, s. 6

När Mats Mogren år 1995 gjorde en tillbakablick på 20 år av nyare tids arkeologi i Sverige var hans slutsatser dock något nedslående.⁴ Även om en hel del gjorts på fältet var de kunskapsmässiga landvinningarna inte särskilt många eller banbrytande. Visst fanns det spridda ansatser men som helhet kunde verksamheten knappast sägas ha «lyft» i teoretiskt avseende.

Då framträder istället utvecklingen efter 1995 i en betydligt positivare dager. Successivt har man lämnat de i många stycken ofruktbara epokindelningarna medeltidsarkeologi respektive nyare tids arkeologi och i allt högre grad sökt en ny ämnesidentitet i begreppet historisk arkeologi. Man har då med större tyngd kunnat hävda arkeologins potential och självständighet också i sena historiska perioder och därmed övergett den gamla defensiva självbilden av arkeologerna som skrift-historiens «hjälpredor». Inspirationen från den amerikanska och engelska historiska arkeologin har i detta sammanhang varit betydande. Avgörande var även utvecklingen inom universitetsämnet medeltidsarkeologi där den gamla definitionen av disciplinen som en ren medeltidsforskning alltmer kommit att framstå som passé.⁵ Som en logisk konsekvens härav bytte medeltidsarkeologin i Lund namn till historisk arkeologi år 2005.

I det följande kommer jag att ge en översiktlig bild av svensk historisk arkeologi kring nyare tid som den bedrivits under de senaste decennierna, summera forskningsläget och försöka ge några perspektiv på framtiden. Jag har inte för avsikt att redovisa allt som gjorts utan vill i första hand försöka fånga de viktiga tendenserna inom detta forskningsfält. I huvudsak kommer jag att hålla mig till den forskning som bedrivits i anslutning till universitetsämnet medeltidsarkeologi (senare historisk arkeologi). Lämnningar från nyare tid har genom åren blivit föremål för ett arkeologiskt studium även av en rad granndiscipliner såsom marin-arkeologi, kulturgeografi och industriarkeologi. Dessa kommer jag dock inte att beröra särskilt i denna text.

Den tidigmoderna staden – fokus för vardagslivets arkeologi

Historisk arkeologi kring nyare tid har redan från början i första hand mest handlat om städer och detta är en trend som hållit i sig genom åren. Många av forskningsinsatserna har haft en utgångspunkt i olika exploateringsundersökningar och har därför ofta fått karaktären av *case-studies* från en rad städer från 1500- och 1600-talen.

4 Mogren 1995

5 Andréén 2002

Under dessa århundraden skedde stora och avgörande förändringar i den urbana utvecklingen i Sverige, vilka lämnat tydliga och välkända avtryck i skriftligt och kartografiskt källmaterial. Ett nytt skede av stadsgrundningar inleddes då, vilket bl.a. innebar att en lång rad städer anlades i områden där sådana orter tidigare saknats, t.ex. Norrland. Vidare började man tillämpa ett helt nytt koncept för stadsplanering, inspirerat av antika ideal.⁶ Äldre städer, t.ex. Uppsala, omformades efter ett nytt, strikt geometriskt rutnätsmönster. På andra platser såsom i Kalmar flyttades hela stadsbebyggelsen och återuppfördes enligt ett liknande mönster i ett nytt område. I flera orter kom bebyggelsen att infogas i ett avancerat fortifikatoriskt system av vallar, gravar och olika former av utanverk, t.ex. i den på 1600-talet nyanlagda staden Kristianstad.⁷

Dessa förändringar var styrda av centralmakten och dokumenterades i kartorna som storskaliga topografiska projekt. För arkeologerna blev en naturlig uppgift att kartlägga och analysera den materiella verklighet som inte var åtkomlig i skriftligt/kartografiskt material. Det gavs emellertid även möjligheter att problematisera och nyansera relationen mellan de olika källmaterialen och därigenom spegla en intressant diskrepans mellan ideal och realitet. Ett exempel står att finna i 1600-talets Falun där arkeologiska undersökningar har kunnat visa att gatunätet på den äldsta kartan från 1628 till vissa delar länge är en icke förverkligad intention och först senare blir en fysisk realitet.⁸

I Uppsala genomfördes den rutnätsmönstrade stadsplanen från och med 1640-talet i gatu- och kvartersstrukturen, men inne i de nya rektangulära kvartersformationerna var det inte ovanligt att det äldre medeltida tomtmönstret levde kvar på en mera småskalig och arkeologiskt iakttagbar nivå långt fram i modern tid.⁹

Det mesta av den stadsarkeologiska verksamheten har inte ägt rum i de på 1500- och 1600-talen nygrundade städerna utan i sådana orter som haft ett ursprung i medeltid såsom de ovan nämnda Kalmar och Uppsala. Det stora undantaget från detta mönster utgör dock den på 1600-talet nyanlagda staden Göteborg. Den stadsarkeologi som här bedrevs under 1970- och 80-talen kan utan överdrift betecknas som en pionjärinsats inom nyare tids arkeologi i Sverige. Särskilt viktigt var det projekt som startades i början av 1980-talet och som syftade till att sammanställa och förmedla resultaten från ett antal utgrävningar i den gamla stadens centrum. Projektet fick formen av ett tvärvetenskapligt samarbete mellan en rad discipliner:

6 Andrén 1998

7 Andrén 1998, s. 177f

8 Andersson & Holmström 1989

9 Redin 1976, s. 54f

arkeologi, historia, osteologi, paleobotanik, entomologi m.fl. och resulterade 1986 i boken *Livet i det gamla Göteborg*.¹⁰ Även om exploateringsundersökningarnas antal har minskat under de senaste 20 åren har Göteborgsarkeologin fortsatt att i bokform förmedla intressanta resultat kring stadens äldsta historia såsom studier kring så skilda ämnen som stadens befästningar och det kinesiska importporسلinet.¹¹

En djupare teoretisk diskussion kring relationen mellan arkeologi och historia saknades i 1980-talets stadsarkeologiska projekt i Göteborg. Syftet var helt enkelt att söka den enskilda människan i den äldsta staden, att ta reda på hur hon levde, vad hon åt, hur hennes närmiljö såg ut, vad hon odlade på sin tomt etc., dvs. sådan kunskap som kartor och dokument inte kunde förmedla. Den arkeologiska berättelsen blev därmed ganska deskriptiv och oproblematiserad medan den vidare samhällskontexten kring de materiella lämningarna överläts till historikerna att definiera.

Studiet av vardagslivet och den enskilda människans levnadsvillkor i den nya tidens stad har fortsatt att vara ett vanligt, för att inte säga ett dominerande, tema men den teoretiska diskussionen kring det arkeologiska materialets kunskapspotential i relation till andra källmaterial har avsevärt fördjupats. Arkeologins uppgift är nu inte endast att med kulturhistoriska berättelser «färglägga» de skrivna källornas data utan att på en historisk mikronivå ge självständiga bidrag till kunskapen om vittgående kulturella förändringar.

Studiet av den enskilda stadstomten blev sålunda en vanlig utgångspunkt för flera av de senaste decenniernas större stadsundersökningar. Bostadens förändrade placering på stadstomten i början av nyare tid har ofta uppmärksammats – en kulturell förändring som inte är synlig på de äldsta stadskartorna men som arkeologin väl har kunnat spegla.¹² Bostadsdelen på de vanligen långsmala tomterna ligger under medeltiden alltid ganska långt indragen i bebyggelsen. Under 1500-talet förändras detta mönster och bostaden flyttar ut mot gatan där dess fasad exponeras mot omvärlden på ett manifest sätt. Arkeologiska belägg tyder på att denna förändring sker först efter 1500-talets mitt. Vid undersökningen i kvarteret Sanden i Vadstena på 1990-talet, som omfattade stora delar av en år 1544 avhyst stadsbebyggelse på platsen för Vadstena slott, kunde det konstateras att bostadshusen fortfarande låg indragna på de långsmala tomterna.¹³

10 Andersson, Jönsson Kihlberg & Broo 1986

11 se Nilsson Schönborg 2001; Andersson 2003; Bramstång red. 2006

12 Andrén 1998, s. 174

13 Hedvall 2002, s. 15

Det ofta mycket stora fyndmaterial, som undersökningarna i nyare tidens städer alltsedan 1980-talet genererat, blev snart föremål för debatt. Vad speglade exempelvis de tusentals skärvorna av glaserat rödgods på stadstomterna? I samband med en undersökning av bebyggelselämningar från 1600- och 1700-talen i kvarteret Biografen i Nyköping gjordes i slutet av 1980-talet ett försök att aktivera detta källmaterial utifrån frågeställningar kring socioekonomisk status och konsumtionsmönster.¹⁴ Resultatet blev dock inte det förväntade, en hög andel rödgodskeramik verkade inte spegla en hög socioekonomisk status på den enskilda tomten. Detta förhållande tog Christina Rosén fasta på i en debattartikel från 1995 i vilken hon menade att den talrikt förekommande rödgodskeramiken inte främst speglade sociala och ekonomiska skillnader utan snarare kulturella.¹⁵ Detta kunde hon tämligen övertygande visa med exempel från Halland där landsbygdens konsumtion av rödgodskeramik av allt att döma har varit en annan än stadens och sålunda kan uppfattas som ett av många uttryck för en specifik allmogekultur.

Även andra massmaterial har kunnat användas för studier av konsumtionsmönster. Exempel på detta kan man finna i resultaten från en arkeologisk undersökning i kvarteret Dalkarlen i Norrköping, utförd 1997–1998 och publicerad 2003.¹⁶ Denna undersökning speglar för övrigt ganska väl hur man arbetat med urbana material från nyare tid under det senaste decenniet i Sverige. Intressanta resultat presenterar Mia Vretemark i sin studie av djurbenen från nämnda undersökning.¹⁷ Via en analys av djurens slaktåldrar kan hon visa hur köttkonsumtionen ändrat karaktär i 1500- och 1600-talens stad jämfört med ett medeltida skede. Förändringen som innebär att man nu bötjat föda upp djur specifikt för slakt speglar sannolikt både en ökad efterfrågan på kött och ett nytt, kulturellt betingat förhållningssätt till födan.

Av stort intresse är Göran Tagesson's analys av avfallshanteringen på 1600-talets stadstomt i Norrköping där stora avfallsbingar är ett karakteristiskt inslag.¹⁸ I detta avseende tycks den tidigmoderna stadsbebyggelsen skilja sig påtagligt från senmedeltidens. Vid den ovan nämnda undersökningen i kvarteret Sanden i Vadstena, som omfattade bebyggelse från 1400-talet och första hälften av 1500-talet, verkade allt avfall omsorgsfullt avlägsnat från stadstomten.

Speciellt för 1600-talets avfallsbingar var att endast vissa kategorier av avfall, t.ex. keramiken, deponerats i dessa anläggningar. Hur detta depositionsmonster,

14 Hållans & Andersson 1992

15 Rosén 1995

16 Karlsson & Tagesson 2003

17 Vretemark 2003

18 Tagesson 2003

som för övrigt också iakttagits vid undersökningar i Göteborg, skall förklaras och huruvida det kan uppfattas som ett kulturellt särdrag för 1600-talet är fortfarande en öppen fråga. Med utgångspunkt i det faktum att en av avfallsbingarna på undersökningsytan i kvarteret Dalkarlen föreföll att ligga i ett manifest läge och exponerad ut mot gaturummet, har författaren till denna artikel lanserat hypotesen att dessa anläggningar kan ha haft en bestämd kulturell innebörd, möjligen som ett uttryck för «a conspicuous consumption».¹⁹

Även en religiös dimension har kunnat belysas arkeologiskt i den tidigmoderna tidens städer. Vid Linköpings domkyrka undersöktes i början av 2000-talet ett stort antal gravar i en obruten kronologisk sekvens från 1100-talet fram till början av 1800-talet.²⁰ Man kunde här iaktta hur gravsedvänjorna märkbart förändrades i slutet av 1600-talet, vilket tog sig uttryck bl.a. i ett ökande antal gravläggningar av de döda i gångkläder samt fler depositioner av föremål i gravarna. Dessa fenomen har tolkats som ett uttryck för «ett mer individuellt förhållningssätt till den mänskliga kroppen och graven som ett socialt medium».²¹

Att arkeologin har unika möjligheter att kunna spåra föreställningsvärldar av mera folklig karaktär, även i sena perioder, har ytterligare demonstrerats i en nyligen publicerad licentiatavhandling kring byggnadsoffer, författad av Ann-Britt Falk.²² Sedvänjan att deponera föremål av olika slag i huset, vilket oftast skett som en speciell ritual i samband med grundläggningen för att skydda byggnaden mot olyckor, har traditioner långt tillbaka i förhistorien, men kan beläggas fram i modern tid. Innebörden av den rituella depositionen förefaller dock förändras under tidigmodern tid. Från att tidigare ha utgjort ett skydd mot utifrån kommande ondska transformeras den då till en mera allmän önskan om välgång för huset och dess invånare.

Nyare tids arkeologi på landsbygden – perspektiv på kulturella förändringar

År 1995 kunde Mats Mogren i sin META-artikel inte referera till särskilt många undersökningar kring nyare tids arkeologi i agrara miljöer, än mindre nämna några banbrytande resultat. Under tiden fram till idag har undersökningarna inte heller

19 Ersgård 2003

20 Tagesson 2007

21 Tagesson 2007, s. 71

22 Falk 2008

varit talrika men ramarna, i synnerhet de geografiska, för historisk arkeologi på landsbygden har dock på ett intressant sätt vidgats. Några av undersökningarna har dessutom kunnat visa att de första århundradena av nyare tid på olika håll varit ett skede av avgörande kulturella förändringar.

År 1997 publicerade författaren till denna artikel en studie över Leksandsbygden i Dalarna där en av utgångspunkterna var den undersökning från början av 1980-talet som föranleddes av omläggningen av riksväg 70 vid Leksand.²³ Ett av de mera uppseendeväckande resultaten från denna undersökning var en genomgripande bebyggelseförändring som kunde konstateras kring sekelskiftet till 1700 och som innebar uppkomsten av de för Leksandsbygden så karakteristiska stora byarna. Än mer uppseendeväckande var kanske också det faktum att denna förändring endast var synlig i det arkeologiska materialet – givetvis en utmaning för en historisk arkeolog.

Förändringar i den agrara bebyggelsen under 1500- och 1600-talen har också kunnat beläggas i Halland och i Stockholmsområdet. I det sistnämnda har Lena Beronius gjort en systematisk genomgång av undersökningar som berört medeltida agrarbebyggelse och därigenom kunnat lägga ett nytt perspektiv på denna och det äldsta kartmaterialet från tidigmodern tid.²⁴ Hennes slutsatser är bl.a. att «medeltida bebyggelse är rörlig inom inägomarken» och att «bebyggelseläget enligt äldre kartmaterial speglar kartans tid och har inte per automatik någon bäring på den medeltida periodens bebyggelseläge». Beronius resultat utmanar en äldre uppfattning enligt vilken kartornas bebyggelselägen i princip kan antas ange de äldre medeltida lägena. Även om hon har sitt fokus i första hand riktat mot medeltiden är resultaten av största vikt för hur vi skall uppfatta bebyggelseutvecklingen under början av nyare tid. En betydande förändring av den agrara bebyggelsen måste alltså ha ägt rum under 1500- och 1600-talen och tillkomsten av de äldsta kartorna är av allt att döma en del av denna förändring. Lena Beronius resultat gäller i första hand Mälardalen och man säkerligen förvänta sig stora regionala variationer i de materiella uttryck förändringen tar sig i olika delar av landet.

Det hittills mest djuplodande försöket att studera en kulturell utveckling under nyare tid i ett arkeologiskt perspektiv utgör Christina Roséns doktorsavhandling *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*.²⁵ Som titeln anger handlar det såväl om staden som om landsbygden, och en övergripande frågeställning i avhandlingen är hur dessa båda kontexter

23 Ersgård 1997

24 Beronius Jörpeland 2010 (in print)

25 Rosén 2004

kulturellt förhåller sig till varandra över tid. Rosén anlägger ett långt kronologiskt perspektiv med början i tidig medeltid och utnyttjar medvetet den arkeologiska empirin inte som ett kompletterande utan som ett oberoende källmaterial i förhållande till den skriftliga historien. Hennes slutsats är att man kan skönja skillnader i materiell kultur mellan stad och land redan under högmedeltid men att dessa skillnader accentueras markant från och med 1500-talet. Utvecklingen kulminerar under 1700-talet då man kan urskilja en dynamisk och självständig allmogekultur. Rosén gör i detta sammanhang en jämförelse med det som forskare i USA och England velat se som framväxten av en ny världsbild under 1700-talet, «a Georgian Order», kännetecknad av en mekanisk, balanserad och individualiserad materiell kultur.²⁶ Något liknande menar sig Rosén kunna se i Sverige och fenomenet vill hon här ge benämningen en «gustaviansk världsbild».

Som ovan nämndes har nyare tids arkeologi på landsbygden under senare år kommit att vidgas som forskningsfält mot andra landskap än dem som man tidigare brukade innefatta i begreppet landsbygd. Det jag syftar på är den arkeologi i utmarkerna som fått stort genomslag i forskningen kring den agrara utvecklingen under historisk tid och som till stor del handlat om människan och hennes agerande i de stora skogarna under historisk tid.²⁷ Även den marina utmarken, dvs. Sveriges vidsträckta kustområden, har varit föremål för en del forskning och bl.a. har den bebyggelseförändring som sker under loppet av 1500-talet stått i centrum för intresset. Denna förändring innebär uppkomsten av permanenta fiskelägen, och de bakomliggande orsakerna har varit ett ämne för en omfattande debatt. Författaren till denna artikel har hävdat att dessa orsaker inte endast kan formuleras i termer av ekonomisk utveckling utan måste betraktas i en mycket vidare kulturellt-mental dimension – i ljuset av ett nytt, generellt förhållningssätt till verkligheten.²⁸

«Skogsarkeologin» har inte i lika hög grad sysselsatt sig med de stora förändringsskedena utan istället riktat sitt intresse mot att diskutera och problematisera fenomenet «bondeekonomi». Traditionellt har ju denna alltid definierats utifrån förhållanden i agrara centralområden där spannmålsodling och boskapsskötsel varit dominerande verksamheter. Skogsarkeologins stora förtjänst är att den kunnat visa hur dessa verksamheter i andra områden endast varit delar av en betydligt mera mångfacetterad ekonomi. En rad andra aktiviteter som järnhantering, hantverk, jakt etc. har utöver jordbruket utgjort komponenter i ett utpräglat «mångsyssleri» vilket varit kännetecknande för många skogsområden. En fråga som för

26 Deetz 1977; Johnson 1996

27 Svensson 1998; Svensson 2009

28 Ersgård 2001

närvarande debatteras är i vilken mån man i sådana regioner på basis av denna komplexa ekonomi har kunnat utveckla effektivare överlevnadsstrategier än i de agrara centralområdena och därmed inte berörts i nämnvärd utsträckning av de stora konjunkturella nedgångarna i den historiska utvecklingen.²⁹

En framträdande problematik i den skogsarkeologiska forskningen under de senaste decennierna har gällt den bebyggelse som kan knytas till obesuttna grupper i det tidigmoderna samhället, alltså de många torp som etableras på landsbygden i framför allt 1700- och 1800-talens Sverige.³⁰ Här handlar det om ett numera klassiskt tema inom den historiska arkeologin, nämligen att ge röst åt de marginaliserade grupper av människor som aldrig fått sin historia återberättad i skrift eller vars historia alltid blivit förmedlad av en repressiv överhet. Ett intressant exempel har presenterats från 1800-talets Värmland, som upplevde en svår ekonomisk nedgång i slutet av århundradet i samband med den s.k. bruksdöden. Denna drabbade inte minst de obesuttna grupperna hårt och ledde enligt det skriftliga källmaterialet till antingen omfattande emigration eller djup fattigdom. En arkeologisk undersökning av en backstuga berättar dock en annan historia. Materiella spår efter skomakeri, sömnad och jakt tyder på att man här utvecklat ett mångsyssleri som en alternativ strategi för att möta krisen.³¹

Materiella uttryck för folkliga trosföreställningar, såsom de ovan nämnda byggnadsoffren, förekommer givetvis även på landsbygden under nyare tid och det har hävdats att sådana föreställningar levde kvar längre där än i städerna.³² Ett annat, ganska säregnet exempel på en folklig tro under nyare tid, vilken fått en arkeologisk belysning, utgör den kult vid heliga källor som finns belagd i olika delar av Sverige fram till 1800-talets senare hälft. Ett omfattande fyndmaterial, bl.a. nästan 6 000 mynt, från tre offerkällor i Ödetofta i södra Småland visar att denna kult verkar ha varit särskilt levande under 1700- och 1800-talen och bör därför kunna tolkas som ett uttryck för en folklig, trosmässig reaktion mot den officiella religionen, dvs. den evangelisk-lutherska kristendomen.³³ Exemplet Ödetofta visar därmed på ett tydligt sätt hur den historiska arkeologin har möjlighet att synliggöra dolda kulturella «stråk» i det framväxande moderna samhället. I skrivna källor blir källkulten på sin höjd en anomali som bekämpas av överheten, i en historisk-arkeologisk belysning blir den viktig för att kunna nyansera den mentala bilden av ett samhälle i förändring.

29 Berglund et al. 2009

30 Welinder 2007

31 Bodin et al. 2007; Svensson 2007

32 Falk 2008, s. 199

33 Golabiewski Lannby 1990

I modernitetens tecken

Under de allra senaste åren har begreppet modernitet kommit i blickpunkten som en samlad teoretisk utgångspunkt för den historiska arkeologin att närma sig nyare tid. Några nyutkomna böcker speglar denna trend. År 2007 gav Riksantikvarieämbetet ut publikationen *Modernitet och arkeologi*, vilken innehöll en samling artiklar baserade på föredrag från NordicTag-konferensen i Lund 2005, och under 2010 lanserade Historiska museet i Stockholm boken *Modernitetens materialitet. Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt*.³⁴

Inspirationskällor fanns sedan tidigare inom engelsk och amerikansk historisk arkeologi.³⁵ Att modernitet dock fortfarande är ett nytt och något oprövat fält inom den svenska historiska arkeologin framgick ganska tydligt i Riksantikvarieämbetets bok från 2007. Uppfattningarna om hur begreppet modernitet skulle definieras varierade ganska påtagligt bland författarna. Likaså saknades bland de flesta ett djupare, teoretiskt förhållningssätt till den moderna tidens olika faser. Den historiska arkeologin i Sverige har hittills i huvudsak haft sitt fokus riktat mot 1500- och 1600-talen samt början av 1700-talet, alltså det som vi brukar kalla tidigmodern tid. Men hur skall vi uppfatta denna tid i förhållande till senare skeden, exempelvis det moderna «genombrottet» på 1800-talet? Kan vi se den tidigmoderna epoken som i första hand en början på en process som först senare får ett genomslag eller är det nödvändig att betrakta skeendet mera diskontinuerligt?

I studiet av fenomenet modernitet återstår fortfarande ett ganska stort problem att lösa för den historiska arkeologin i Sverige. Det är ännu svårt att få gehör för en arkeologi i de senaste seklernas lämningar. Den ovan nämnda torpundersökningen från Värmland får nog betraktas som ett ganska sällsynt undantag. Till en del handlar det om antikvarisk praxis, lämningar från 1800- och 1900-talen har oftast inte definierats som arkeologiska objekt av de myndigheter som haft beslutsrätten i uppdragsarkeologiska frågor. Vidare har den historiska arkeologin i landet av tradition aldrig haft detta sena skede som sitt huvudsakliga forskningsfält. Verkligt slagkraftiga resultat, som skulle ha kunnat bana vägen för en förändring, saknas alltså ännu. Men som Christina Rosén helt korrekt formulerat problemet – genom att utelämna 1800- och 1900-talen skär vi bort en avgörande epok när vi skall förstå utvecklingen av vårt moderna samhälle i historiskt-arkeologiskt perspektiv.³⁶ De båda ovannämnda publikationerna kan man kanske dock se som början på en lösning av problemet.

34 Ersgård red. 2007; Lihammer & Nordin red. 2010

35 se exempelvis Johnson 1996 och Orser 1996

36 Rosén 2007, s. 22

Slutsatser och perspektiv på framtiden

Av det ovanstående framgår otvivelaktigt att åtskilliga intressanta resultat presenterats i den historisk-arkeologiska forskningen kring nyare tid i Sverige, vilka bör kunna stå som goda utgångspunkter för ett vidare studium av epoken. Samtidigt får man konstatera att det mesta handlat om enskilda, ganska begränsade insatser, ofta i anslutning till olika uppdragsarkeologiska projekt. Större samlade grepp lyser fortfarande med sin frånvaro. Som det stora undantaget framstår Christina Roséns avhandling med sin breda empiriska ansats och stora teoretiska medvetenhet.

Riktat man så blicken mot framtiden känns därmed behovet av fler breda, syntetiserande studier som särskilt stort. De geografiska perspektiven måste nå utanför den enskilda staden eller den avgränsade bygden. I kronologiskt avseende har det varit ganska vanligt att man avgränsat insatsen till enbart nyare tid, t.ex. i studiet av en enskild stad. Det känns dock inte längre meningsfullt att de gamla periodindelningarna medeltid och nyare tid skall vara styrande och avgränsande, utan istället önskar man sig fler studier som i Christina Roséns efterföljd anlägger de långa tidsperspektiven på en såväl kulturell som socioekonomisk utveckling.

I det föregående har vi kunnat urskilja några kronologiska «brytpunkter» under det vi kallar nyare tid – senare delen av 1500-talet, 1600-talets slutskede, 1700-talets mitt. Det är viktigt att man i fortsättningen problematiserar dessa förändringsskedet utifrån en skandinavisk kontext så att kommande studier av utvecklingen i Sverige inte endast formar sig till bekräftelser av en allmän väst-europeisk utveckling.

De regionala variationerna måste i framtiden vara en central problematik. För att ta ett betydande exempel rörande den svenska stadsutvecklingen har man kunnat urskilja betydande skillnader mellan Öst- och Västsverige under medeltiden, dels vad gäller urbaniseringens kronologiska förlopp, dels vad gäller städernas karaktär.³⁷ Vad händer med dessa skillnader, vilka sannolikt har sina orsaker i djupgående sociala förhållanden och kulturella förhållningssätt till städer och centralitet, då den centralistiska stormaktsstaten genomför sitt storslagna urbana projekt i början av nyare tid? Lyckas man överbrygga dem eller lever de kvar bakom geometriska gatunät och befästningsvallar? Att historiker kunnat påvisa en rad intressanta olikheter mellan de bägge regionerna långt fram i modern tid utgör en ganska klar indikation på att det här borde finnas ett spännande forskningsfält att beträda även för den historiska arkeologin.³⁸

37 Andersson 1984

38 Winberg 2000

Slutligen måste en stark förhoppning vara att den historiska arkeologin i framtiden kan expandera kronologiskt och inte som nu i princip göra halt vid ca 1750. Har de senaste decennierna inneburit att början av nyare tid kunnat bli ett etablerat forskningsfält för denna arkeologi måste målet nu vara att erövra 1800-talet och vår egen tid. Att detta sannolikt kan erbjuda helt nya utmaningar för den historiska arkeologin diskuterar Mats Mogren i en nyligen publicerad artikel.³⁹ Hans ämne är globaliseringen, en av vår tids «stora berättelser». Att delta i forandet av denna berättelse, exempelvis med studier av kulturmöten och historisk-ekologiska förändringsprocesser, borde kunna bli ett av de stora kvalitativa sprången för den historiska arkeologin i Sverige.

Litteraturlista

- Andersson, H. 1984. *Städer i öst och väst*. Medeltidsstaden 34. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Rapport. Stockholm.
- Andersson, C. & Holmström, M. 1989. Staden under slaggen – arkeologin bryter historisk mark. *Arkeologi Sverige 1987*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Rapport RAÄ 1990:1. Stockholm.
- Andersson, S., Jönsson Kihlberg, E. & Broo, B. 1986. *Livet i det gamla Göteborg*. Arkeologi i Västsverige 2. Göteborg.
- Andersson, T. 2003. *Pålad stad. Berättelser om Göteborg från början till nu*. Stockholm.
- Andrén, A. 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden – himmel eller helvete. Tankar om människan i staden*. Stockholm.
- Andrén, A. 2002. Efter medeltidsarkeologi? *META* 2002:2.
- Berglund, B. et al. 2009. The historical archaeology of the medieval crisis in Scandinavia. *Current Swedish Archaeology. The Swedish Archaeological Society Vol. 17 2009*. (Hansson, M. & Källén, A. eds.).
- Beronius Jörpeland, L. 2010. *Medeltida landsbygdsbebyggelse i Stockholms län*. Riksantikvarieämbetet UV Mitt Rapport. (In print)
- Bodin, S. et al. 2007. Familjen Granquist på Pinoberget – materiell kultur i en backstuga. *Torpens arkeologi*. Welinder, S. (red). Stockholm.
- Bramstång, C. (red) 2006. *Fästningen Göteborg. Samlingar till stadens arkeologi*. Mölndal.
- Cinthio, E. 1988. Examensämnet Medeltidsarkeologi. Tillblivelse och utveckling. *META* 1988:1-2.
- Deetz, J. 1977. *In Small Things forgotten. The Archaeology of Early American Life*. New York.
- Ersgård, L. 1989. Arkeologi i senare tiders lämningar. *Arkeologi Sverige 1987*. Stockholm.
- Ersgård, L. 1997. *Det starka landskapet. En arkeologisk studie av Leksandsbygden i Dalarna från yngre järnålder till nyare tid*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 21. Stockholm.

39 Mogren 2009

- Ersgård, L. 2001. Människan vid kusten – fiskebebyggelse från Skagerack till Bottenhavet under senmedeltid och början av nyare tid. *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Lund studies in medieval archaeology 29. Lund.
- Ersgård, L. 2003. Det dynamiska vardagslivet. Några kommentarer till den arkeologiska undersökningen i kvarteret Dalkarlen i Norrköping. *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping*. Karlsson, P. & Tagesson, G. (red) Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 47. Stockholm.
- Ersgård, L. (red.). *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic Tag i Lund 2005*. Stockholm.
- Falk, A.-B. 2008. *En grundläggande handling. Byggnadsoffer och dagligt liv i medeltid. Vägar till Midgård 12*. Lund.
- Golabiewski Lannby, M. 1990. *Ödetofta offerkällor. Barnabrunnarna och deras gåvor*. Smålands museums skriftserie nr 5. Växjö.
- Hedvall, R. 2002. Medeltid i klosterstaden Vadstena. *Arkeologi i Vadstena. Nya resultat med utgångspunkt i undersökningarna i stadsdelen Sanden*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 46. Stockholm.
- Hållans, A.-M. & Andersson, C. 1992. Acquiring, Using and Discarding – Consumption Patterns in the 18th-Century Town of Nyköping. *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700 – 1700 A.D.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 2. Stockholm.
- Johnson, M. 1996. *An Archaeology of Capitalism*. Oxford.
- Karlsson, P. & Tagesson, G. (red) 2003. *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 47. Stockholm.
- Lihammer, A. & Nordin, J. (red) 2010. *Modernitetens materialitet. Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt*. The Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies 17. Stockholm.
- META. Medeltidsarkeologisk tidskrift 1979 – . Lund.
- Mogren, M. 1995. Vår utforskade gårdag. Efterreformatorisk arkeologi i Sverige – dess ljusglimtar och brister. *META 95:3*.
- Mogren, M. 2009. Globalisering, plantager och landskapsförändringar i kolonialtidens Ceylon (Sri Lanka). *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. Mogren, M. et al. (red). Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund.
- Nilsson Schönborg, G. 2001. *Kinesiskt importporlin i Göteborg sett ur ett arkeologiskt perspektiv*. Urbaniseringsprocesser i Västsverige 6. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No. 39. Göteborg University – Department of Archaeology.
- Orser, C.E. 1996. *A Historical Archaeology of the Modern World*. New York.
- Redin, L. 1976. *Uppsala. Medeltidsstaden 3*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Rapport. Stockholm.
- Rosén, C. 1995. Keramik som kulturell spegel. Yngre rödgods i olika miljöer ca 1550 – 1850. *META 95:3*.
- Rosén, C. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar 53. Lund Studies in Medieval Archaeology 35. Lund.
- Rosén, C. 2007. Uppdragsarkeologi och modernitet. *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic Tag i Lund 2005*. Ersgård, L. (red.). Stockholm.
- Svensson, E. 1998. *Människor i utmark*. Lund studies in medieval archaeology 21. Lund.

- Svensson, E. 2007. Arbetslöshetens arkeologi? *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic Tag i Lund 2005*. Ersgård, L. (red.). Stockholm.
- Svensson, E. 2009. Historisk arkeologi i skogen. *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. Mogren, M. et al. (red). Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund.
- Tagesson, G. 2003. «Bodde dom därnere?» Om kulturlagerbildning och avfallshandling i stormaktstidens Norrköping. . *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping*. Karlsson, P. & Tagesson, G. (red) Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 47. Stockholm.
- Tagesson, G. 2007. Kroppen som materiell kultur. Gravar och människor i Linköping under 16-1700-talen. *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic Tag i Lund 2005*. Ersgård, L. (red.). Stockholm.
- Welinder, S. (red). 2007. *Torpens arkeologi*. Stockholm.
- Winberg, C. 2000. *Hur Västsverige blev västsvenskt*. Göteborg.
- Vretemark, M. 2003. Djurben. Om livsmedelsförsörjning och sophandling. *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping*. Karlsson, P. & Tagesson, G. (red) Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 47. Stockholm.